

Ədəbiyyatşünaslığın filosofu

Bu günlər 90 illiyi qeyd olunan akademik Yaşar Qarayev ədəbi fəaliyyətə 1955-ci ildə "Lenin tərbiyəsi uğrunda" və "Azərbaycan gəncləri" qəzetlərində çıxan ilk qeydləri ilə başlamışdır. Bundan sonra müasir ədəbi prosesə, teatr tənqidinə, bədii ədəbiyyatın digər problemlərinə dair elmi-nəzəri məqalələri ilə dövrü mətbuatda müntəzəm çıxış etmişdir.

Milli ictimai fikrimizdə, elmi tədqiqatlarında, yüksək ziyalı ünsiyyətində diqqətçəkən Yaşar Qarayevin məqalə və kitabları "Yaşar", "Q.Yaşar", "Y.Qarayev" imzaları ilə dərc olunmuşdur. Böyük alim bir-birindən dəyərli və poetik tutumlu əsərləri ilə XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan tənqidi, ədəbiyyatşünaslığı və estetik fikrini yeni istiqamətə yönəldə bilmişdir. Başqa sözlə, yarım əsrdən artıq bir vaxtda humanitar fikrin elmi-metodoloji sərhədlərini müəyyənləşdirib və ədəbiyyatşünaslıqda yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Bu mərhələnin coğrafiyasını, habelə elmi inkişafını özü və çoxsaylı yetirmələri genişləndirərək reallığa çevirmişlər. Odu ki, Yaşar Qarayevin zəngin irsi ilə yaxından tanış olan hər bir tədqiqatçı, ədəbiyyat və sənət adamı ədibi "ədəbiyyat filosofu", "tənqidimizin şairi", "elmimizin möcüzəsi" adlandırmışlar.

Yaşar Qarayev ədəbiyyat, sənət, elm aləminə 50-ci illərdə - ictimai-siyasi mühitin mülayimləşdiyi bir zamanda qədəm qoymuşdu. 1953-1958-ci illər ADU-nun (indi BDU) Filologiya fakültəsində təhsil aldığı qrup Azərbaycan elminə, ədəbiyyatına Tofiq Hacıyev, Hüseyn Kürdoğlu, Ağacavad Əlizadə, Şamil Salmanov, Arif Səfiyev, Həmid Abbas, İbrahim Göycaylı, Firidun Ağayev, Cəfər Cəfərov, Vaqif Hüseynov kimi adlar bəxş etmişdir.

Hələ tələbəlik illərindən Azərbaycan dramaturgiyasının tarixi və müasir problemlərinə həsr edilən məqalələri ilə tanınan Yaşar Qarayev ədəbi prosesə 60-cı illərdə həm də teatr tənqidçisi kimi daxil ol-

muşdur. Onun Azərbaycan milli teatrının ən görkəmli təmaşaları haqqında dövrü mətbuatda çıxan məqalələri oxucular və mütəxəssislər tərəfindən maraqla qarşılanırdı. Bununla da ədib Azərbaycanda XX əsrin ən görkəmli teatr tənqidçisi və dramaturgiya mütəxəssisi kimi tanınmağa başlamışdır.

Yaşar Qarayevin "Realizm: sənət və həqiqət" əsəri XX əsr Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinin ən sanballı nümunələrindən biridir. Bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni bir mərhələni müəyyənləşdirməklə sübut etmişdir ki, bədii üsulun bütöv estetik kateqoriya kimi hərtərəfli nəzəri şərhli regional və milli bədii düşüncənin uğurlarını vəhdətdə, qarşılıqlı əlaqədə götürməyi tələb edir. O, Azərbaycan realizminin dünya ədəbiyyatında realizmin inkişaf qanunauyğunluqları ilə əlaqəsini aydınlaşdırmış, onun rus və Avropa realist sənəti kontekstində təhlilini aparmışdır.

Tənqid tariximizi ardıcıl araşdıran, ədəbiyyatşünaslığımızın və tənqidimizin nəzəri-metodoloji inkişaf mərhələlərini dərinlən öyrənən, onun ümumi problemləri ilə yanaşı, böyük simaları haqqında monoqrafiya və ya portret məqalələr yazan Yaşar Qarayevdə parlaq tənqidçilik istedadı var idi. Onun estetik zövqü, ədəbi faktı, nümunəni bədii fikir tarixi fonunda qiymətləndirmək istedadı heyret doğurur. Ədəbiyyatımızın elə sanballı nümunəsi yoxdur ki, Yaşar Qarayevin diqqətindən kənarda qalsın. Onun tənqidçi-estetik tipi adətən ideoloq tipinə üstün gəlirdi. Milli məənəviyyət tarixinə yanaşmada tarixin və-

təndaşlıq tutumu, onun müasir siyasi-ictimai mənası Yaşar müəllim üçün həmişə önəmli idi. O, 90-cı illərdə ədəbi-bədii dəyərlərimizi siyasi müstəqilliyin kontekstində götürürdü və metodoloji imkanları çərçivəsində ümumiləşdirmələr aparırdı.

Yaşar Qarayevin M.F.Axundovu tədqiq etməsi onunla başlayan yeni dövr ədəbiyyat, dramaturgiya və nəsrin özəlliklərini doğru istiqamətdə şərh etməyə şərait yaradırdı. "Kəmalüddövlə məktubları", "Aldanmış kəvakib" kimi əsərləri təhlil edən, bu mövzularda dissertantlarına mövzular seçən filoloq XX əsr Azərbaycan nəsrinin nümunələrini sırf estetik planda təhlil edirdi. Onun, məsələn, Yusif Səmədoğlunun "Qətl günü" romanı haqqında kiçikhəcmli məqaləsi də bu baxımdan maraq doğurur. "Qətl günü" romanı nə üçün məhz o dövrdə yarandı? Poetik sistemi etibarilə son dərcə orijinal olan bu əsər Azərbaycan nəsrinə hansı mesajın verilməsi ilə əlamətdar idi? Bütün bu və digər sualları araşdırmanın mərkəzinə gətirən müəllif bədii mətndəki detalları, obraz və onların xassəsini dəqiq müəyyənləşdirir və gələcək araşdırmaçılar üçün də istiqamətləri göstərirdi.

Yaşar müəllim 90-cı illərdə ədəbiyyatşünaslığımızda iki məsələni xüsusi qabartmışdır. Uzun illər yasaq edil-

miş ortaqlıq türk, müsəlman məənəvi dəyərlərini, repressiya və mühacirət ədəbiyyatını ədəbi-ictimai dövrüyyəyə gətirməkdə onun elm təşkilatçısı kimi müstəsna xidmətləri olmuşdur. Y.Qarayevin "Dədə Qorqud-1300", Füzulinin 500 illik yubiley tədbirləri, mühacirət ədəbiyyatı simpoziumu çərçivəsində fəaliyyəti həm ədəbi-elmi fikri zənginləşdirməyə, həm də müstəqil Azərbaycanı dünyada tanıtmaya, sevdirməyə xidmət edirdi. Yaşar müəllim "Tarix: yaxından və uzaqdan" kitabında mövcud tədqiqatlarını yeni metodoloji axtarışlar kontekstində birləşdirir, ortaqlıq islam və türk dəyərləri, onların şərtləndirdiyi bədii-estetik amillər fonunda ədəbiyyat tarixinə nəzər salırdı. XX əsr ədəbiyyatşünaslığında mövcud olan nəzəri istiqamətləri milli ədəbiyyatşünaslığa gətirən, onu milli ədəbi təcrübə ilə uyğunlaşdırən və fərqli cəhətlərini ayırd edən Yaşar Qarayev ədəbi fikri dövrələşdirmədə dominant olan formasiyalar nəzəriyyəsinin böhran keçirdiyi, iflasa uğradığı məqamda milli ədəbiyyat tarixi konsepsiyası ətrafında düşünən, orijinal tezislərini irəli sürən müəlliflərdən idi. XX əsr ədəbi-nəzəri fikrimizin yekunu kimi yaranmış bu əsər ümumən humanitar fikrin ciddi metodoloji problemlər qarşısında dayandığını ortaya qoymuşdur.

Ədəbiyyatşünaslıq elminin əbədiyaşar filosof alimi Yaşar müəllim çox müdrik, mədəni, təmkinli, xeyirxah insan idi. Azərbaycan ədəbiyyatını ən qədim dövrdən çağdaş günümüzədək bütün mərhələlərini mükəmməl bilən Y.Qarayev folklorumuzu çox sevirdi. Onun tənqidi - poetik tənqid-dir. Başqa sözlə, poetik tənqidimizin banisi Yaşar Qarayev idi. Nitqi mükəmməl, rəvan və obrazlı olardı. Cümlələrinə daxili qafiyə, bənzətmə

boluq təşkil edərdi. Ən sərt fikri cazibədar, metaforik libasda təqdim etməyi bacarırdı.

Xatırladaq ki, 1976-1991-ci illərdə Yaşar Qarayev Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Tənqid və Ədəbiyyatşünaslıq Şurasının rəhbəri olmuş, birliyin tənqid və ədəbiyyatşünaslıq üzrə katibi işləmişdir. Ali Attestasiya Komissiyasının, Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Akademiyası Rəyasət Heyətinin üzvü və humanitar bölməsinin həmsədri seçilmişdir. Həmin illər Azərbaycanda daimi fəaliyyətdə olan Şəhriyar Konqresi komitəsinin sədri, "Ədəbi proses" adlı illik elmi-tənqidi məcmuənin müəlliflərindən biri və məsul redaktoru olmuşdur. M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunun hazırladığı doqquzcildlik dünya ədəbiyyatı tarixi, "Çoxmillətli sovet ədəbiyyatı tarixi (inqilabaqədərki dövr)" və Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırladığı yeddicildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" monumental əsərlərinin müəlliflərindən biri idi.

Yaşar Qarayev 27 yaşında namizədlik, 43 yaşında doktorluq müdafiə etmiş, 44 yaşında Dövlət mükafatı almış, 46 yaşında Əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görülmüşdür. Onun rəhbərliyi ilə İsa Həbibbəyli, Tehran Əlişanoğlu, Rəhim Əliyev, Şirindil Əlişanlı, Nizaməddin Şəmsizadə, Məhərrəm Qasımlı, Əziz Ələkbərli, Aydın Dadaşov, Tahirə Məmməd, Məryəm Əlizadə, Rüstəm Kamal, İsrail İsrailov, İsmayıl Vəliyev, İlham Rəhimli, Rahid Ulusel və başqa görkəmli alimlər yetişmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan Yaşar Qarayev 2002-ci il avqustun 25-də 66 yaşında vəfat etmişdir.

Rəhman SALMANLI,
"Azərbaycan"